

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-5-17>

Вилков С. В.,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
НДЦ «Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені Олександра Яременка»
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ У ВІДПОВІДНОСТІ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

PROTECTION OF PROPERTY RIGHTS IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL ARMED CONFLICT IN ACCORDANCE WITH THE EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Стаття присвячена комплексному аналізу захисту права власності в умовах міжнародного збройного конфлікту, ґрунтуючись на положеннях статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ). Автор досліджує особливості правового регулювання майнових відносин у ситуаціях збройного протистояння, включаючи неправомірне вилучення, пошкодження або знищення майна, а також проблематику забезпечення належного рівня захисту порушених прав. Підкреслюється, що міжнародні правові стандарти та практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) відіграють ключову роль у встановленні балансу між інтересами держав і правами постраждалих осіб.

У статті детально аналізується правова природа права власності та його захист у межах міжнародного гуманітарного права. Розглянуто норми Четвертої Женевської конвенції 1949 року та Додаткового протоколу I 1977 року, які забороняють знищення цивільного майна без воєнної необхідності, а також регулюють заборону мародерства, незаконної реквізиції та інших форм депривації власності.

Автор аналізує прецедентну практику ЄСПЛ, зокрема справу «Akdivar та інші проти Туреччини», де Суд звертає увагу на необхідність дотримання принципів належної правової процедури, пропорційності заходів втручання та забезпечення справедливої компенсації, що дозволяє встановити уніфіковані стандарти захисту майнових прав, які можуть застосовуватися у контексті збройного конфлікту.

Розглянуто досвід міжнародних інституцій, таких як Компенсаційна комісія ООН, створена відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН 687 (1991), як ефективного інструменту централізованого розгляду претензій щодо майна.

У підсумку запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання. Серед них – гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, створення спеціалізованих міжнародних трибуналів для вирішення майнових спорів, розробка ефективних механізмів компенсації та реституції, а також забезпечення прозорого доступу постраждалих до правосуддя. Такі заходи сприятимуть відновленню довіри до системи правосуддя та сталому постконфліктному розвитку.

Ключові слова: право власності, міжнародне гуманітарне право, Європейська конвенція з прав людини, збройний конфлікт, реституція, компенсація.

The article is devoted to a comprehensive analysis of the protection of property rights in the context of international armed conflict, based on the provisions of Article 1 of Protocol 1 to the European Convention on Human Rights (ECHR). The author examines the peculiarities of legal regulation of property relations in situations of armed confrontation, including unlawful seizure, damage or destruction of property, as well as the issues of ensuring an adequate level of protection of violated rights. It is emphasized that international legal standards and the case law of the European Court of Human Rights (ECHR) play a key role in establishing a balance between the interests of states and the rights of victims.

The article analyzes in detail the legal nature of property rights and their protection under international humanitarian law. The author considers the provisions of the Fourth Geneva Convention of 1949 and Additional Protocol I of 1977, which prohibit the destruction of civilian property without military necessity, and also regulate the prohibition of looting, unlawful requisitioning and other forms of property deprivation.

The author analyzes the case law of the ECHR, in particular the case of *Akdivar and Others v. Turkey*, where the Court emphasizes the need to comply with the principles of due process, proportionality of intervention measures and fair compensation, which allows establishing unified standards for the protection of property rights that can be applied in the context of armed conflict.

The experience of international institutions, such as the UN Compensation Commission established pursuant to UN Security Council Resolution 687 (1991), as an effective tool for centralized consideration of property claims is considered.

As a result, a number of recommendations for improving legal regulation are proposed. These include harmonizing national legislation with international standards, establishing specialized international tribunals to resolve property disputes, developing effective mechanisms for compensation and restitution, and ensuring transparent access to justice for victims. Such measures will help restore confidence in the justice system and promote sustainable post-conflict development.

Key words: *property rights, international humanitarian law, European Convention on Human Rights, armed conflict, restitution, compensation.*

На сучасному етапі розвитку міжнародного права значення прав людини та механізмів їхнього захисту набуває особливої актуальності, зокрема у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Право власності як одне з фундаментальних прав людини потерпає в умовах військової агресії та окупації, що виявляється у неправомірному вилученні майна, його знищенні чи пошкодженні. У цьому контексті постає проблема ефективності міжнародно-правових гарантій, зокрема тих, що передбачені статтею 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини.

Гарантії захисту права власності, закріплені у статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини, мають особливу вагу в умовах збройного конфлікту, адже вони не тільки підтверджують майновий статус фізичних та юридичних осіб, але й забезпечують захист від безпідставного втручання. Відповідно до положень цієї статті, кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Нікого не може бути позбавлено його майна інакше, ніж в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права [6].

Таким чином, Конвенція встановлює не лише формальні засади захисту права власності, а й визначає умови, за яких можливі його правомірні обмеження, що, у свою чергу, вимагають дотримання принципів пропорційності, законності та належної процедури.

Взаємозалежність положень статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ із іншими нормами Конвенції та міжнародного гуманітарного права є фундаментальною. Принцип поваги до власності не може існувати відокремлено

від загальної заборони дискримінації, вимог справедливого розгляду справ (стаття 6 ЄКПЛ) та ефективних засобів правового захисту (стаття 13 ЄКПЛ) [4].

У ситуації збройного конфлікту порушення майнових прав – шляхом мародерства, незаконної реквізиції чи націоналізації – нерідко поєднуються з дискримінаційними практиками щодо певних груп чи осіб. Міжнародне гуманітарне право (зокрема, стаття 53 Женевської конвенції 1949 року) встановлює чіткі обмеження щодо вилучення або знищення цивільного майна та вимагає від сторін конфлікту утримуватися від будь-якої безпідставної шкоди власності мирного населення [5].

Практика Європейського суду з прав людини відіграє ключову роль у визначенні змісту та меж права власності під час збройних конфліктів. Суд приділяє особливу увагу питанням пропорційності втручання, наявності публічного інтересу та дотриманню належної правової процедури під час позбавлення власності або обмеження можливості користування нею. Така судово-практика формує правові орієнтири для національних органів та сприяє гармонізації стандартів захисту права власності в умовах збройного протистояння.

У контексті збройного конфлікту право власності охоплює широкий спектр об'єктів, що включають не лише матеріальні ресурси – нерухомість, рухоме майно, грошові активи та виробничі засоби, – але й нематеріальні блага, такі як корпоративні права, інтелектуальна власність, права вимоги чи інші форми активів, що мають економічну цінність. В умовах збройного конфлікту межі цього права можуть бути розмитими, оскільки традиційні правові

конструкції власності піддаються впливу військових дій, переміщень населення, окупаційних режимів та інших надзвичайних обставин.

Особливий характер набуває захист нерухомого майна, яке є відносно стаціонарним і зазнає безпосереднього впливу фізичних руйнувань. Будівлі, земельні ділянки та інші об'єкти нерухомості стають мішенню чи інструментом збройного протистояння. При цьому, навіть якщо формально-юридичний титул на нерухоме майно залишатиметься незмінним, його фактична економічна і соціальна корисність може бути зведена нанівець унаслідок руйнувань, загальної небезпеки або відсутності доступу. Водночас рухоме майно, включно з технікою, транспортом чи цінностями, може виявитися легшою ціллю для протиправного вилучення, привласнення або знищення, що ускладнює ефективний захист власників.

Міжнародно-правові стандарти захисту цивільного майна під час збройного конфлікту базуються на інтеграції норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та прав людини, враховуючи специфіку застосування сили і виняткові умови воєнного стану. Зокрема, Четверта Женевська конвенція 1949 року у статті 53 визначає, що будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, яке належить окремим особам, групам осіб чи державі, а також громадським чи кооперативним організаціям, забороняється, якщо тільки таке знищення не викликане воєнною необхідністю [5].

Аналогічний підхід відображений у положеннях Додаткових протоколів до Женевських конвенцій. Зокрема, згідно зі статтею 52(1) Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій 1977 року, цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. Цивільними об'єктами є всі об'єкти, які не є військовими цілями [3]. Таким чином, учасники конфлікту зобов'язані утримуватися від неправомірного вилучення, пограбування та навмисного руйнування цивільного майна, дотримуватися принципу пропорційності й уживати максимальних зусиль для уникнення зайвої шкоди цивільним об'єктам, забезпечуючи збереження структури власності, що існувала до початку конфлікту.

Одним з ключових проявів цього захисту є заборона мародерства, незаконних конфіскацій, примусових реквізицій без належної компенсації та інших форм депривації майна, які не мають легітимної підстави. Окупуюча держава не може вільно розпоряджатися цивільною власністю, оскільки її статус є тимчасовим і обмежується загальновизнаними нормами та принципами права збройних конфліктів. Неправомірне заволодіння приватною власністю, її використання для військових потреб без справедливої компенсації або навмисне знищення розцінюються як воєнні злочини, які можуть бути предметом міжнародної кримінальної відповідальності.

Практика Європейського суду з прав людини, оцінюючи відповідність втручання у право власності стандартам статті 1 Першого протоколу до ЄКПЛ, послідовно підкреслює необхідність дотримання критеріїв законності, пропорційності й належної процедури. Як зазначено у справі «Akdivar та інші проти Туреччини» (№ 21893/93, рішення від 16 вересня 1996 року), навіть в умовах збройного конфлікту дії держави не повинні бути свавільними чи невинуватими. Суд бере до уваги легітимну мету, яку прагнуть досягти владні органи, оцінює обсяг втручання та його вплив на індивідуальні права, а також вимірює пропорційність між суспільним інтересом та майновими правами постраждалої особи. Такий підхід спрямований на збереження збалансованості між безпековими потребами держави під час воєнних дій та фундаментальними правами людини, включно з правом мирно володіти своїм майном [7].

Проблематика ефективного захисту права власності під час збройного конфлікту полягає у складнощах застосування традиційних правових засобів у ситуаціях дестабілізації, відсутності дієздатних національних інституцій та неможливості власників доступитися до суду. Індивідуальні механізми, такі як позови до національних судів про відшкодування шкоди або вимога реституції майна, нерідко виявляються недієвими, коли держава не може забезпечити необхідної правової охорони. Колективні механізми, які передбачають створення спеціальних програм компенсації чи органів для вирішення спорів про право власності,

можуть стати альтернативою, що дозволить одночасно розглянути велику кількість вимог та виробити узгоджені підходи до відновлення порушених прав.

Доступність національних правових засобів захисту під час конфлікту суттєво ускладнюється відсутністю незалежної судової влади, руйнуванням інфраструктури правосуддя, відмовою від визнання рішень органів влади попереднього періоду та втратою доказової бази. Після припинення активної фази бойових дій, складність у застосуванні ефективних національних засобів захисту може полягати у надмірній завантаженості судів, тривалості проваджень, нестачі фінансових ресурсів та недостатній правовій ясності щодо регулювання реституційних питань. В таких умовах національні юрисдикції потребують інституційного зміцнення, спеціальної законодавчої бази та технічної підтримки з боку міжнародної спільноти.

Міжнародні органи, зокрема спеціальні комісії, арбітражні інстанції та трибунали, здатні відігравати важливу роль у відновленні порушених майнових прав, коли національні судові системи не можуть забезпечити належний рівень правосуддя. Наприклад, створена відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН 687 (1991) Компенсаційна комісія ООН розглядала претензії, пов'язані з шкодою, заподіяною під час збройного конфлікту в Перській затоці (1990–1991 роки), забезпечуючи стандартизовані процедури, прозорий розгляд вимог та уніфікований підхід до оцінки доказів [11].

Спираючись на міжнародно-правові стандарти та практику Європейського суду з прав людини, такі інституції гарантують об'єктивність і послідовність при вирішенні складних майнових спорів, поступово відновлюють довіру до системи правосуддя і сприяють реінтеграції постраждалих власників до мирного правового простору.

Практичний досвід реалізації права власності у контексті збройних конфліктів значною мірою відображений у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини. У низці справ Суд розглядав питання втрати, пошкодження чи неможливості користування майном унаслідок бойових дій, окупації чи інших форм воєнних деструкцій. Важливим є те, що

ЄСПЛ не обмежується формальним аналізом юридичних аспектів справи, а комплексно оцінює фактичні обставини, характер втручання, наявність легітимної мети та пропорційності заходів держави.

Зокрема, у численних випадках, пов'язаних з руйнуванням житла, неможливістю доступу до нерухомості або втратою рухомого майна, Суд вимагає від відповідачів надання ефективних засобів правового захисту, належного відшкодування та розробки механізмів відновлення порушених прав. Такий підхід сприяє формуванню уніфікованих стандартів у сфері захисту права власності під час збройних конфліктів, а також окреслює критерії, за якими національні системи повинні оцінювати схожі ситуації.

Досвід держав, що пройшли крізь збройні конфлікти, свідчить: відновлення майнових прав після припинення активних бойових дій вимагає застосування цілісних і системних правових підходів. Як засвідчують приклади у країнах Західних Балкан, реалізовані після Дейтонських мирних домовленостей, там було створено спеціальні органи з реституції житла та майна, а також механізми для прискореного розгляду спорів про право власності [12].

Натомість у деяких інших юрисдикціях істотні перешкоди становлять системні недоліки судової системи, брак фінансових ресурсів для забезпечення компенсацій і відсутність належної узгодженості з міжнародними стандартами. Порівняльний аналіз засвідчує, що ефективність захисту права власності безпосередньо залежить від законодавчих реформ, зміцнення інституцій, а також від урахування рекомендацій міжнародних організацій і практики Європейського суду з прав людини. Інтегрований підхід до розв'язання цих проблем сприяє відновленню довіри до державних інституцій, зменшенню соціальної напруги та закладає підвалини для сталого розвитку постконфліктних суспільств.

З метою удосконалення механізмів захисту права власності в умовах збройного конфлікту доцільно вжити комплексні заходи, які охоплюватимуть нормативно-правову, інституційну та практичну сфери. На національному рівні державам рекомендовано здійснити гармонізацію внутрішнього законодавства з міжнародними

стандартами, передбаченими ЄКПЛ та супутніми документами, а також з нормами міжнародного гуманітарного права. Такий підхід вимагає чіткого визначення стандартів належної процедури, запровадження гарантій справедливої та своєчасної компенсації, формування єдиних критеріїв для встановлення факту порушення права власності.

Для поліпшення доступу постраждалих до правового захисту важливо забезпечити прозорі та спрощені механізми подання скарг і позовів, розробити пільгові або безоплатні консультаційні юридичні сервіси, а також удосконалити систему правової допомоги. Доцільним є створення спеціальних інформаційних ресурсів та гарячих ліній, які надаватимуть потерпілим оперативну правничу підтримку. Такий підхід сприятиме підвищенню довіри до правової системи, стимулюватиме використання юридичних механізмів захисту власності та сприятиме формуванню стійкої правової культури, заснованої на дотриманні міжнародно-правових стандартів та захисті фундаментальних прав людини.

Висновки. Право власності за умов міжнародного збройного конфлікту є вразливим до різноманітних форм посягань, пов'язаних зі знищенням, пошкодженням чи незаконним вилученням майна. Попри наявність міжнародно-правових стандартів та гарантій, насамперед визначених у статті 1 Першого

протоколу до ЄКПЛ і нормах міжнародного гуманітарного права, реальна ефективність захисту часто ускладнюється практичними перешкодами. Досвід Європейського суду з прав людини свідчить про важливість збалансованого підходу, що враховує інтереси як держави, так і потерпілих власників, вимагаючи пропорційності, справедливого характеру процедур та належного обґрунтування втручання у майнові права.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є глибше вивчення механізмів інтеграції міжнародних стандартів у національні правові системи, пошук оптимальних шляхів взаємодії між міжнародними органами та національними судами, а також дослідження найефективніших моделей реституції та компенсації. Подальше удосконалення правового регулювання вимагатиме чітких і зрозумілих процедур, що забезпечать своєчасний доступ до правосуддя, прозорість вирішення спорів про право власності та максимальне наближення до міжнародних стандартів. Створення спеціалізованих міжнародних інститутів або трибуналів, підвищення рівня підготовки суддів та юристів, а також формування комплексної політики правової допомоги постраждалим можуть стати важливими кроками на шляху посилення захисту права власності у конфліктних та постконфліктних ситуаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гуйван П. Д. Щодо реформування судової системи в Україні. *South ukrainian law journal*. 2019. Т. 1, № 4. С. 20–24. URL: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.4.1.5> (дата звернення: 10.12.2024).
2. Денисов В. Н., Фалалєєва Л. Г. Громадянські права людини крізь призму відступу України від зобов'язань в умовах збройного конфлікту та тимчасової окупації частини її території. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації*. 2020. С. 136–160. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/136-160> (дата звернення: 10.12.2024).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.12.2024).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.12.2024).
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 10.12.2024).
6. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 : станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 10.12.2024).

7. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. Посібник зі статті 1 Протоколу № 1 Європейської конвенції з прав людини. 2023. 107 с. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rizne/Guide_Article%201_ECHR_Ukrainian.pdf.
8. Романюк Я. М. Захист права власності в умовах окупації та проведення АТО: сучасні виклики для України. Вісник верховного суду України. 2016. № 7 (191). С. 3–9.
9. Швецова Л. А. Застосування ст 1 першого протоколу до Європейської конвенції з прав людини при розгляді цивільних справ. Судова практика. 2014. № 6. С. 77–93.
10. Ярмак А., Шарович Д. Особливості та специфіка тлумачення і застосування національними судами положень екпл та практики єспл. Молодий вчений. 2021. № 4 (92). С. 284–287. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-4-92-62> (дата звернення: 10.12.2024).
11. Commission U. N. C. Documents of the united nations compensation commission. New York : United Nations, 2001.
12. Official Document System – UN. URL: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g05/146/95/pdf/g0514695.pdf> (дата звернення: 10.12.2024).